

*Бойко В.В.,**к.е.н., доцент, докторант,**Національний інститут стратегічних досліджень*

СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено теоретичну суть сільських територій. Диференційовано характеристики впливу чинників на формування економічної безпеки в сільських та урбанізованих територіях. Визначено взаємозв'язок між розвитком сільських територій та економічною безпекою.

Ключові слова: сільські території, розвиток, економічна безпека, загроза, ризик, диверсифікація.

Постановка проблеми. Несформованість господарського механізму розвитку сільських територій обмежує масштаби ефективного використання їх наявного природно-ресурсного потенціалу. Це поглиблює дестабілізуючі тенденції стагнації соціально-економічного розвитку сільських територій та посилює вплив наростаючих ризиків. Подолання таких негативних проявів потребує перегляду існуючих підходів до вирішення проблем розвитку сільських територій на засадах чіткої ідентифікації місця та ролі цих територій в системі економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій досліджували у своїх працях такі науковці, як О. Дем'янишина, В. Залізко, К. Ешлі, О. Коваленко, В. Колесников, Ю. Кучеренко, Л. Лисенко, А. Лісовий, С. Максвел, М. Малік, О. Павлов, В. Прушківський, Н. Рідей, В. Славов, В. Уркевич та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних наукових розробок у сфері дослідження сільських територій, науковцями недостатньо опрацьованими є питання визначення місця та ролі сільських територій в системі економічної безпеки держави.

Мета статті полягає у дослідженні на теоретичному рівні взаємозв'язку між розвитком сільських територій та формуванням економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чітке позиціонування місця та ролі сільських територій у формуванні економічної безпеки держави першочергово потребує дослідження їх теоретичного змісту. Це ускладнюється відсутністю на законодавчому рівні офіційного закріплення поняття «сільська територія». Низка розроблених нормативно-правових актів так і не були прийняті, серед яких, зокрема, проекти законів України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» та «Про упорядкування сільської поселенської мережі». У свою чергу, проект закону України «Про сільське господарство» в редакції від 17.05.2012 р. визначає сільську територію як «історично сформовану у законодавчо визначених межах системну сукупність сільських населених пунктів і прилеглих до них земельних, лісових, водних та рекреаційних ресурсів, що поєднують в собі адміністративно-територіальну (села, сільські ради) та територіально-функціональну (виробництво продукції, її переробка, зберігання та реаліза-

ція) приналежність щодо створення належних умов праці і життєдіяльності сільського населення». Не містить глибокого змістового навантаження трактування поняття сільської місцевості в Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» – це території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови. Таке визначення не може сприйматися як базове, оскільки воно не передбачає врахування як соціально-економічного, так і людського аспектів ідентифікації сільських територій.

Науковці В. Славов та О. Коваленко визначають сільську територію «економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь» [9]. Ми погоджуємося, що сільські території володіють цілим рядом специфічних особливостей, які диференціюють їх розвиток від урбанізованих територій, однак ідентифікована науковцями «збалансованість економічних та екологічних ресурсів» не може бути визначена як змістова ознака сільських територій, навпаки, вона є стратегічною метою державної та регіональної політики в контексті досягнення сталого розвитку та забезпечення економічної безпеки держави.

Диференційований підхід в процесі тлумачення сутності сільських територій використовує М. Малік, який вважає сільські території історично сформованою у законодавчо визначених межах системною сукупністю, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (сільські поселення, села, сільські ради) та територіально-функціональну приналежність, що характеризується певним способом життя, відмінного від міського [5, с. 53]. Схожу думку поділяє В. Уркевич, який під сільською територією розуміє територію, розташовану за межами міських поселень, де розміщені сільські населенні пункти та ресурсно-виробничі потужності сільського господарства [10, с. 25]. Натомість О. Павлов дотримується принципу структуризації при дослідженні сільських територій та виділяє їх економічну, соціальну та екологічну складові, що, своєю чергою, складаються з таких елементів як населення, поселення, виробничо-господарський комплекс, інфраструктура, землі сільськогосподарського та іншого призначень, навколишнє природне середовище, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції [6, с. 19, 132].

Учені Н. Рідей та Ю. Кучеренко розглядають сільські території з позицій територіальної, поселенської, функціональної та галузевої спрямованості розвитку [8, с. 16]. Своєю чергою, В. Прушківський та В. Колесников у процесі дослідження сутності поняття «сільська територія» виділяють територіальний,

багатокритеріальний, структурний, системний та просторовий підходи. На їх думку, «сільська територія – це просторова біо-еколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищем і населенням, які на ній функціонують і проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб» [7, с. 128, 130]. Багатоаспектний характер дослідження сільських територій об'єктивно зумовлений міждисциплінарною природою походження цього поняття. Це, з однієї сторони, ускладнює формулювання уніфікованої дефініції «сільських територій», а з іншої – підсилює місце та роль сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки держави з огляду на комплексний характер останньої.

Серед визначальних структуроутворюючих елементів сільських територій О. Дем'янишина виділяє сільське поселення включно з земельним фондом та господарськими об'єктами, сільську громаду, що є ядром соціуму, та органи місцевого самоврядування на сільських територіях [1]. Принцип самоврядності управління в процесі дослідження сільської території в основу покладає й Л. Лисенко, який визначає її як територіальну одиницю самоуправління, що об'єднує громаду для вирішення спільних проблем та забезпечення підтримки процесів розвитку [3]. На нашу думку, такий підхід при визначенні суті «сільських територій» є доволі обмеженим і недосконалим, оскільки суттєво звужує ресурсно-функціональні характеристики, що притаманні сільським територіям (економічні, соціальні, виробничі, демографічні, природно-екологічні, рекреа-

ційно-туристичні, культурні тощо), а самоврядність управління є характерною ознакою для адміністративно-територіальної одиниці. Своєю чергою, сільська територія є ширшим поняттям, ніж село чи селище, адже вона включає також просторову базу для ведення сільського господарства та розміщення його виробничих потужностей, природні ландшафти, земельний, лісовий та водний фонди, рослинний і тваринний світ тощо.

На засадах інституціонально-системної позиції досліджують сільські території К. Ешлі та С. Максвелл, які серед змістовно-критеріальних ознак сільських територій виділяють: природну компоненту (переважання земель сільськогосподарського призначення, наявність специфічної флори та фауни, лісистість місцевості); низьку частку забудови та інфраструктурних об'єктів, розміщених у межах сільських ландшафтів; переважну зайнятість населення в сільському господарстві; відносно низьку щільність густоти населення, порівняно з містами, що проживають у сільській місцевості; високі трансакційні витрати суб'єктів господарювання на сільських територіях внаслідок занедбаності інфраструктури та віддаленості від міст [11].

Ідентифікація диспропорцій трансакційних витрат суб'єктів інституційно-економічного обміну дозволяє вийти за межі загальноприйнятої онтології змістовних характеристик сільських територій та більш комплексно підійти до визначення просторово-регіональних особливостей господарювання з урахуванням підвищеного рівня недосконалості інституційного середовища на сільських територіях, інертності мислення та девіантної поведінки сільського населення, специфіки

Таблиця 1

Структуризація характеристик впливу чинників на формування економічної безпеки в сільських та урбанізованих територіях

Чинники	ТЕРИТОРІЇ:	
	СІЛЬСЬКІ	УРБАНІЗОВАНІ
Інституційні	Неповнота і недосконалість інституційного середовища сільських територій продукує інституційні бар'єри, подолання яких стимулює порушення встановлених правил і норм; наявність зайвих трансакційних витрат суб'єктів господарювання; інертність сільського населення	Розвинена мережа державних та неурядових інституцій структурує інтереси та стимули суб'єктів господарювання, зменшуючи ризики невизначеності середовища; вищий рівень тінізації економіки, бюрократизму та корумпованості чиновників
Виробничо-господарські	Процес виробництва тісно пов'язаний з природними ресурсами, що підвищує екологічні втрати; монофункціональний характер господарських комплексів зумовлює низький рівень диверсифікації ризиків; земля виступає головним засобом виробництва; тривалий період оборотності капіталу та виробничий цикл в аграрній сфері	Багатофункціональність розвитку урбанізованих територій з одночасно низькою часткою інноваційних видів діяльності; високі ресурсна, технологічна та енергетична затратності господарських комплексів; диспропорції структури розвитку секторів економіки і споживчого попиту на ринку
Організаційно-економічні	Інфраструктурна обмеженість системи економічної безпеки держави на сільських територіях; ускладненість моніторингу індикаторів економічної безпеки; обмеженість джерел фінансових надходжень до місцевих бюджетів; занедбаність матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання	Високий рівень конкуренції стимулює опортуністичну поведінку та порушення принципів добросовісного ведення бізнесу з боку суб'єктів господарювання; користування інфраструктурними перевагами і тяжіння до ринків збуту вимагає сплати додаткової ренти
Соціально-психологічні	Високий рівень безробіття; бідність та неформальна зайнятість сільських жителів у господарствах населення; девіантна поведінка сільських жителів; трудова міграція до урбанізованих територій; погіршення якості людського капіталу; диспропорції у віковій структурі населення	Концентрація інтересів породжує зайві конфлікти між суб'єктами суспільно-економічного обміну; характерні вища мобільність та комунікація населення; перенасичений ринок праці з одночасним дисбалансом співвідношення попиту і пропозиції в структурі видів зайнятості

Джерело: власна розробка

прийняття управлінських рішень, ресурсно-функціональної обмеженості об'єктів соціально-економічної інфраструктури, організації фінансових потоків, формування структури собівартості продукції, товарів і послуг, що вироблені (надані) в сільській місцевості.

Як стратегічно важливу складову народного господарства, що включає природно-ресурсний потенціал, господарські комплекси, сільське населення та розміщені на ній основні фонди, визначає сільські території А. Лісовий [4, с. 25]. У цьому контексті сільські території позиціонуються як самодостатня підсистема національної економіки, для якої характерні автономні господарські горизонтально-вертикальні взаємозв'язки, що функціонують у межах сформованих правил та норм.

Опрацювання наукових підходів до визначення теоретичної суті «сільської території» забезпечило формування авторської дефініції цього поняття, під яким слід розуміти багатофункціональну соціально-економічну структуру, складовими елементами якої є природно-екологічний, адміністративно-управлінський, господарсько-виробничий та соціокультурний сектори, що функціонують на засадах автономних взаємозв'язків з метою задоволення потреб та інтересів сільського населення, підвищення рівня його добробуту, подолання диспропорцій регіонального розвитку та формування сировинно-ресурсної бази для забезпечення продовольчої безпеки держави.

Дослідження сільських територій в контексті формування економічної безпеки вимагає в процесі їх структуризації орі-

Рис. 1. Взаємозв'язок розвитку сільських територій та економічної безпеки держави

Джерело: власна розробка

ентуватися на ключові індикатори соціально-економічного розвитку та розвиненість міжгосподарських комплексів, що, з однієї сторони, визначають параметри ресурсної бази системи економічної безпеки держави, а з іншої – безпосередньо характеризують ефективність функціонування цієї системи та гарантування безпечних умов збалансованого розвитку сільських територій. З огляду на це вітчизняні сільські території доцільно поділити на такі типи:

1) сільські території з багатофункціональними господарськими комплексами, що характеризуються високим рівнем диверсифікації діяльності, є самодостатніми та ресурсоспроможними до забезпечення потреб сільського населення (фізичних, економічних, соціальних, побутових, освітніх, культурних тощо). Такі території мають розвинені соціально-економічну інфраструктуру та дорожньо-транспортне сполучення. Вони є структурним елементом багатофункціональних виробничо-господарських кластерів, достатньо інтегрованими в систему міжгосподарських відносин, конкурентоспроможними на ринку залучення інвестицій;

2) сільські території з монофункціональними господарськими комплексами, що спеціалізуються, головним чином, на виробництві продукції сільського господарства. Для таких територій характерними є високий рівень освоєння та розораності земель сільськогосподарського призначення. Сільське господарство є ключовою ресурсною основою формування доходів сільського населення та розвитку соціально-побутової сфери. Виробничо-господарські відносини на таких територіях є розбалансованими, що зумовлено недостатнім рівнем розвитку інфраструктури, високими обсягами транзакційних витрат, низькою кооперацією суб'єктів господарювання, диспропорціями в структурі виробників сільськогосподарської продукції, а саме високою часткою господарств населення (особливо продукції тваринництва), що знижує ефективність господарювання та рівень конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках;

3) депресивні сільські території – характеризуються занедбаністю об'єктів інфраструктури (або ж їх цілковитою відсутністю), високим рівнем безробіття серед сільського населення та диспропорціями у його віковій структурі, що унеможливує процес природного відтворення, нерациональним природокористуванням. Для господарств населення притаманною є натуральна форма господарських відносин, тоді як вироблена сільськогосподарська продукція характеризується низьким рівнем товарності та споживається в межах домогосподарств. Як правило, такі території є периферійними та розташовані віддалено від урбанізованих центрів.

Слушною є думка В. Залізко стосовно помилковості прирівнювання ризиків виробництва у великому мегаполісі та сільському населеному пункті. У сільських мешканців, порівняно з міським населенням, різні умови проживання, зайнятості, екології, відмінними є ментальна складова, інфраструктура тощо. Очевидно, що не можна отожднювати ризики та проблеми, які характерні для економічних відносин в межах міських та сільських територій, оскільки вони різні за своєю природою, походженням, характером розвитку та масштабами проявів [2, с. 52]. З огляду на це доцільною є диференціація характеристик впливу чинників, що впливають на формування економічної безпеки в розрізі сільських та урбанізованих територій (табл. 1).

Наявність відмінних передумов формування економічної безпеки на сільських та урбанізованих територіях, відповідно, вимагає дотримання диференційованих підхо-

дів у процесах забезпечення ресурсної підтримки системи безпеки, діагностики та нейтралізації загроз, формування організаційно-економічного інструментарію управління безпекою тощо. На сьогодні сільські території є особливо вразливими до дестабілізуючих впливів негативних соціально-економічних проявів, що потребує структурної перебудови існуючих механізмів і засобів забезпечення безпеки розвитку сільських територій. Стримують процеси таких трансформацій, з одного боку, низькі масштаби та ефективність використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, а з іншого – недостатній рівень пріоритетності вирішення проблем сільського розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях.

Значні незадіяні резерви використання потужностей господарських комплексів на сільських територіях стримують обсяги нарощування валового внутрішнього продукту держави та перешкоджають ефективному розподілу суспільних благ між населенням. Сільські території та економічна безпека перебувають в дуальній взаємозалежності: з однієї сторони, сільські території забезпечують ресурсну базу економічної безпеки, а з іншої – система безпеки формує передумови для забезпечення сталого розвитку сільських територій і підвищення добробуту населення (рис. 1). Посилення важливості вирішення проблем сільських територій в системі безпекових пріоритетів держави обумовлюється не лише депресивним характером їх розвитку, але й обраним євроінтеграційним вектором зовнішньої політики України, що вимагає подолання реструктуризації існуючих підходів проведення аграрної політики, насамперед в аспекті переходу від галузевого регулювання та підтримки до стимулювання процесів соціально-економічного розвитку сільських територій, покращення якості життя населення та подолання знелюдненості сільської місцевості, що зумовлює до виникнення закинутих просторових зон і регіональної стагнації в національних масштабах.

Висновки. Виділення місця та ролі сільських територій у формуванні економічної безпеки полягає в перегляді ustalених стереотипів стосовно безальтернативної дотаційності бюджетів цих територій та суто аграрній спрямованості господарських комплексів. Таким чином, реалізація державою безпекової функції соціально-економічного розвитку сільських територій є стратегічним інструментом подолання дестабілізуючих проявів у просторово-регіональному вимірі, боротьби з безробіттям та бідністю сільського населення, забезпечення справедливого розподілу суспільних благ між населенням, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення підтримки процесів збалансованого розвитку регіонів України.

Література:

1. Дем'янишина О.А. Науково-методичні й організаційні засади розвитку сільських територій / О.А. Дем'янишина // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 122–128.
2. Залізко В.Д. Економічна безпека сільських територій: сутність поняття, структура, функції / В.Д. Залізко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Економічна». – 2013. – № 1. – С. 49–56.
3. Лисенко Л. В. Особливості становлення самоуправління на сільських територіях / Л.В. Лисенко // Держава та регіони. Серія «Державне управління». – 2009. – № 3. – С. 115–119.
4. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій: [монографія] / А.В. Лісовий. – К.: Дія, 2007. – 400 с.
5. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–58.

6. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : [монографія] / О.І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 344 с.
7. Прушківський В.Г. Теоретичні підходи до визначення сільських територій / В.Г. Прушківський, В.І. Колесников // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 127–132.
8. Рідей Н.М. Структурні складові та організаційні особливості сільських територій / Н.М. Рідей, Ю.А. Кучеренко // Агроєкологічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 12–20.
9. Славов В.П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В.П. Славов, О.В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.
10. Уркевич В.Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В.Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природноресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики : Міжнародна науково-практична конференція (22 травня 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24–26.
11. Ashley C. Rethinking Rural Development / C. Ashley, S. Maxwell // Development Policy Review. – 2011. – № 19(4). – P. 365–425.

Бойко В.В. Сельские территории в формировании экономической безопасности государства: теоретический аспект

Аннотация. В статье исследована теоретическая суть сельских территорий. Структурировано влияние факторов на формирование экономической безопасности в сельских и урбанизированных территориях. Определена взаимосвязь между развитием сельских территорий и экономической безопасностью.

Ключевые слова: сельские территории, развитие, экономическая безопасность, угроза, риск, диверсификация.

Boiko V.V. Rural areas in the formation of state economic security: theoretical aspect

Summary. Researched the theoretical essence of rural areas. Differentiated influence factors on the formation of economic security in rural and urban areas. Defined interconnection between the development of rural areas and economic security.

Keywords: rural areas, development, economic security, threat, risk, diversification.